

Jan Patočka, *Umění a čas*, svazek 1-2,

Praha 2004, Oikoymenh, 543 s., 451 s.,

ISBN 80-7298-114-5

Jan Patočka, *Češi*, svazek 1-2,

Praha 2006-2007, Oikoymenh, 901 s., 415 s.,

ISBN 80-7298-181-1

Posoudit celek dosud vydaných svazků *Sebraných spisů Jana Patočky*, jejich obsah i organizaci by vyžadovalo větší prostor, než jaký může mít tato recenze. V každém případě je ale třeba zdůraznit, že se jedná se o projekt, jehož význam se zatím v naší odborné i širší kulturní veřejnosti nezdá být dostatečně oceněn. Nejen s ohledem na vzdělanost, integrovanost a pronikavost Patočkova myšlení a na jeho neprovinciální a v mnohém „nečeskou“ otevřenost Evropě, světu a univerzálním dějinám, ale zároveň i s ohledem na jeho vnímavost pro boční a opomíjené linie českých dějin a kultury,¹ na jejich spodní proudy i intelektuální osamělce.

Zatím méně analyzovaný zůstal vliv, jaký měl Patočka zejména od počátku 60. let na českou filozofii a na domácí „duchovědy“ vůbec, a vedle toho také na české umění slovesné, dramatické i výtvarné, jakkoli onen vliv, zejména po roce 1948, asi vedl spíše přes osoby (Václav Richter, Bedřich Loewenstein, Otomar Krejča, Marie Bayerová, Irena Schneebergová, Milan Sobotka, Ladislav Major, Ivan Vyskočil, Radim Palouš, Jirí Němec, Václav Havel, Ilja Šrubař, Jan Sokol, Václav Bělohradský, Petr Rezek a mnoho dalších) než bezprostředně přes veřejný diskurz.

Zatím nezpracovaný zůstal také ohlas, který od počátku 70. let mělo jeho myšlení ve Francii (Gluxmann, Derrida, Ricoeur) a už předtím v Německu (Funke, Fink, Ort, Gadamer).

Je přirozené, že Patočkovo domácí působení nebylo vnímáno jednoznačně. Po roce 1948 a zejména po roce 1969 nejen z důvodů ideologických, což zároveň mohlo vést a často i vedlo k jeho kompenzačně až nekritickému přijímání, ale i koncepčně. V táboře historiků například, zejména u stoupců národního a politického dějepisectví, byly Patočkovy reflexe kritizovány jako jen svévolná problematizace badatelsky ustáleného výkladu národních dějin a vlastně i tradičních

1 Ve zmíněných svazcích Patočkových *Sebraných spisů* to může doložit například samotný výběr prací, jímž Patočka věnoval svou recenzní pozornost, a také výběr témat jeho prací dosud nepublikovaných, obsažených ve druhých dílech k oběma hlavním tématům, v *Umění a čas* a *Češi*.

heuristických zásad historiografie, nejen české, fatálně pozitivistické, ale metodologických jistot historiografie vůbec. Patočkova údajně prezentistická aktualizace zdánlivě nezpochybnitelných historických linií a zejména jeho poukazování na napětí mezi dvěma programy národního obrození, „jazykovým“ a „mravním“, byly označeny za nezdařený pokus, který měl mimo jiné otevřít a vyklidit prostor pro nespravedlivé a nepoučené kritiky T. G. Masaryka, pro historické moralizování a pro střeoevropsky temperované upravování české historie.²

A právě s ohledem na tento vliv a na dějiny působení jednotlivých Patočkových textů, které byly v *Sebraných spisech* zatím vydány, je už zde, hned v úvodu, možné položit otázku, která směřuje k rozhodnutí vydavatelů, postupovat při členění spisů tematicky, nikoli chronologicky.

Široký výklad nadpisů jednotlivých, zatím editovaných svazků (to se netýká ani tak *Komeniologických studií* a *Dopisů Václavu Richterovi* jako zejména *Péče o duši, Umění a času a Čechů*) do určité míry dovolil nejen svévoli v přiřazování jednotlivých textů ke konkrétním nadpisům, resp. „tématům“, ale možná způsobil i jisté zkreslení jejich významu (časového i systematického). Jinak řečeno, znění Patočkových myšlenek se vydavatelům zdálo být důležitější než možnost ukazovat vnitřní logiku jejich vzniku a proměn. Editoři však zvolili svou vlastní cestu a nyní už asi nezbývá, než ji respektovat.

Je jistě pravdou, jak se praví v edičním komentáři k dvoudílnému souboru *Umění a čas*, že Patočkova „témata a motivy vyrůstají ze společného zdroje a zůstávají navzájem spojeny, třeba volně, po celou dobu, jak v paralelních liniích, tak ve vzájemném křížení a propustování“.³ Zvláštní kombinace prvotního širokého (a obsahově volného) tematického uspořádání s následným chronologickým řazením jednotlivých k tématu přiřazených textů podle doby vzniku však ony vnitřní souvislosti spíše zatemňuje a komplikuje. Deficity tohoto přístupu se ukazují zejména v případech Patočkových „zdvojených“, případně „vícenásobných“ statí z různých dob (k Palackému, Hegelovi apod.), roztroušených do různých svazků. Nejenom že se tak narušuje čistota tematického uspořádání, ale hlavně se zastírá Patočkova centralizace některých problémů i jeho tendence se k nim opakovaně vracet nebo je v různých souvislostech nechat cirkulovat. Nejen detailní „filologická“ znalost hotových textů, fragmentů a rukopisů, ale také filozofická vstřícnost

2 K tomu srov. zejména KAREL KUČERA, *O výklad našich nejnovějších dějin*, in: *Spor o smysl českých dějin*, díl 2: 1938–1989. Posuny a akcenty české otázky, (ed.) Miloš Havelka, Praha, 2006, s. 470–481, zde s. 476–478, 480. A vedle toho stojí zatím zcela v pozadí, do jaké míry přispěl Patočka k neeseniciálnímu pojetí českého národa a zásadní diskontinuity národního vývoje, které Dušan Třeštík rozvinul do myšlenky jeho obrozenecké konstrukce.

3 JAN PATOČKA, *Umění a čas*, díl 2, s. 369.

k jejich obsahu a teoretickým implikacím editorům jako by občas znemožnila odstup a možná i oslabilu podobu prezentace celku.

Důsledně chronologické hledisko, odhalující vnitřní souvislosti a textové návaznosti, by naproti tomu nejen umožnilo nacházet jednoznačnější širší kontexty myšlenkové, ale případně i kulturně historické. Třeba v tom smyslu, že by se také mohla ukázat souvislost vzniku některých větších prací s Patočkovými přednáškami na bytových a polooficiálních seminářích, případně i s jeho běžnými badatelskými úkoly na pracovišti, a tak je historizovat – ostatně v tom smyslu, jak se na to občas poukazuje v bibliografických poznámkách. Samozřejmě že nejde, jak zdůrazňují editoři, pouze a jen o příležitosti, jichž se filozof rád chopil, aby ho vedly „ke zvláštní konkretizaci myšlenky, která je mnohdy dále zhodnocena ve statích a knihách, pojednávajících filozofické problémy systematicky či historicky“,⁴ ale také o cosi samostatného a nezávislého. Význam a důležitost Patočkových analýz kulturně a historicky konkrétního je totiž třeba hledat právě tak s ohledem na případnou přítomnost jejich výsledků v potomních syntézách, v dominujících kontextech i bočních liniích díla, poukazujících k povaze doby, z níž vznikaly, a k očekáváním i iluzím, které ji charakterizovaly, jak to třeba navozuje soubor studií z druhé poloviny 60. let *O smyslu dneška*, znovu publikovaný v *Češích*.

Nejde mi tedy jen o poukaz na možnosti výkladu Patočkovy tvorby z hlediska „rozumějící sociologie vědění“, ale také o otázky koexistence jeho myšlenek v určitých historicko-politických konstelacích.

Skutečnost, že Patočkovy „menší“ texty „vznikaly při různých příležitostech, často jen jako momentální odpověď na výzvu přicházející odjinud než z centra Patočkovy filozofické práce“,⁵ že se vztahují k době a často k aktuálním kontextům, zbavuje jeho myšlení akademičnosti, poukazuje na jeho jiné zdroje a otevírá i jiné možnosti rozumění. Právě důsledně chronologické hledisko by proto umožnilo lépe rekonstruovat to, co není samozřejmé a co se jinak musí předpokládat.

Za zvoleným způsobem vydávání *Sebraných spisů* lze cítit vcelku pochopitelný i když vnitřně možná sporný zájem editorů vyjít vstříc širšímu okruhu čtenářů. Ten ale nakonec bude vždy spíše studijní a intelektuální. Vydání Patočkových prací tím nakonec dostává ráz jen akademický (a nikoli kritický), což je na druhé straně škoda, ať už s ohledem na historiky českých idejí vůbec a na patočkovské badatele zvláště, kteří následnosti a genetické souvislosti musí pracně dohledávat a rekonstruovat.

4 J. PATOČKA, *Umění a čas*, díl 2, s. 369.

5 J. PATOČKA, *Umění a čas*, díl 2, s. 369.

Do určité míry sporné je i důsledné oddělování publikovaných a nepublikovaných textů, ať už dokončených nebo zachovaných v podobě poznámek a textových fragmentů, a to jak s ohledem na umělost shora zmiňovaných tématických okruhů, tak na rekonstrukci způsobu a vedení Patočkovy argumentace samé. Prezentace všech textů, fragmentů a rukopisů v následnosti vzniku by jistě napomohla odhalovat to, co jinak může zůstat skryto, totiž pohyb a genetické souvislosti Patočkova myšlení, a také jeho obsahovou hloubku a významový dosah. Jinak řečeno, nestranná chronologie by posílila spontánní nalézání zajímavých tematických oblouků, jak na to v souvislosti s masarykovskou problematikou tiše upozorňuje spolueditor *Čechů* Karel Palek.⁶

Přehlednosti nenapomáhá ani to, že někde je v souvislosti s titulem uvedeno vročení, a také, o jaký žánr se jedná, například spis *Filosofie českých dějin* je v prvním svazku *Čechů* v poznámce pod čarou (s. 188) určen místem i datem a charakterizován jako přednáška), zatímco jinde tyto údaje chybí, například v případě *Společenské funkce literatury* z téhož svazku (s. 175), kde je uveden jen překladatel z němčiny, nikoli však místo a doba, chybí zde i charakteristika textu, ačkoli z oslovení publika na jeho počátku je jasné, že se rovněž jednalo o přednášku. Tematická „konkordance“, poukazující k jiným Patočkovým pracím, již vydavatelé připojili k bibliografickým položkám na konec obou svazků, jakkoli svým zpracováním záslužná a obsahově zajímavá a důležitá, není příliš praktická.

Problémem navíc zůstává, že se zvolený způsob kombinace tematického uspořádání s následnou chronologií nepodařilo realizovat důsledně a také ne zcela přesně.

V souvislosti s pochybnostmi o upořádání se lze například ptát proč jsou jednotlivé položky Patočkovy důležité triády z pomnichovské doby, totiž *Česká vzdělanost v Evropě*, *Dvoji rozum a příroda v německém osvícenství* a *Symbol země u Karla Hynka Máchy* (a s nimi související texty *Myslenka vzdělanosti a její dnešní aktuálnost* a *J. G. Herder a jeho filosofie humanity*) vydány pohromadě ve svazcích *Umění a čas*, ačkoli svou intencí, dobou vzniku, svým obsahem i argumentací nepochybně patří jinam, nejspíše do svazků *Češi*, kam byla například zařazena k *České vzdělanosti v Evropě* komplementární stať *Čechy v duchovním dění Evropy* a také tzv. „lovaňské přednášky“, *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*, jdoucí v mnohém podobným směrem jako *Česká vzdělanost v Evropě*, anebo dokonce se ptát, zda by stať *Česká vzdělanost v Evropě* a *Myslenka vzdělanosti a její dnešní aktuálnost* kvůli svému obecnějšímu historiozoficky kritickému založení konceptu

6 J. PATOČKA, *Češi*, díl 2, s. 11.

„vzdělanosti“⁷ neměly být vůbec přesunuty do „filozofičtějších“ svazků Patočkových spisů *Pěče o duši*, nehledě na možné vytvoření dalšího významového oblouku k pozdní stati *Duchovní člověk a intelektuál*.

Nakonec totiž možná nejde ani tak o to, že Patočka koncept vzdělanosti použil val účinně pro kritiku její české historické podoby vůbec, případně pro kritiku některých konkrétních podob české kulturní a politické produktivity za první republiky, ale především o to, že Patočka s tímto pojmem pracuje ve výrazně filozofickém, tzn. nepedagogickém a jen málo uměnovědném smyslu. Mimo jiné ho silněji spojuje s motivem humanity, původně sice rozpracovaným Herderem, ale v okupační době zároveň poukazujícím k humanitně demokratické tradici masyrykovské. V této souvislosti by pak bylo třeba diskutovat také otázku, kam vlastně patří Patočkova diskuse v *České myslí* se Zdeňkem Smetáčkem z počátku 30. let ohledně českého vydání v oné době dost vlivné knihy Juliána Bendy *Zrada vzdělanců*, která se zdá být pro Patočku původně dost důležitá.

Otevřené proto také zůstává, jakou roli v Patočkově koncipování pojmu vzdělanosti hrálo tradiční německé odlišování „kultury“ a „civilizace“, které se u jiných autorů oné doby opakovaně stávalo předmětem kritik jako možný zdroj ideologie o zvláštní německé cestě dějinami. Koncept kolektivní vzdělanosti jako prostředku emancipace totiž sloužil v německé klasice a romantice pro kompenzační, převážně historicko-individuálně a čistě duchovně pojaté výklady vývoje a pokroku, jimiž měly být v Německu v 19. století (ale i později) nahrazovány jinde v Evropě se už prosazující sociálně integrační ideologii liberalismu, socialismu i nacionalismu. V dalším vývoji (od „předbřeznové doby“) byl pojem navíc stylizován jako substance německého národního sebeurčení („národ Goethův a Beethovenův“) a posléze i jako garant zvláštní německé národní identity, což, jak ukázal Ernst Gombrich ve svých analýzách německé propagandy za první světové války jako boje kultury proti civilizaci, nebo Norbert Elias v *Procesu civilizace*, dlouho přezívalo.

Pojem „vzdělanost“, jehož osvícensko-emancipační potenciál se v Německou spojil s mysticko-pietistickými koncepty 18. století,⁸ oním integračním směrem

7 Jedná se o pojem, který – mimochodem řečeno – vzbudil na konci minulého století pozornost díky pronikavé monografii GEORGA BOLLENBECKA, *Bildung und Kultur. Glanz und Elend eines deutschen Deutungsmusters* Frankfurt am Main-Leipzig 1994. V návaznosti na Norberta Eliase zde Bollenbeck kritizoval umělou kontrapozici civilizace a kultury, dominující v Německu v 19. a v první polovině 20. století, přičemž poukázal na jejich znehodnocování prakticko-společenských zájmů i demokratické politiky a vysvětlil, jak se utvářelo přesvědčení, že vzdělání a kultura potvrzují organizaci společenských vztahů a kolektivně zpevňují sociální identitu nosných vrstev společnosti (a elit vůbec) tím, že potvrzují a zpevňují pořadí i rozdělování složek vědění a společenského vědomí. *Kultura a vzdělání* se tak podle Bollenbecka staly typicky německými *výkladovými vzorci* skutečnosti, interpretacemi reality takřkajíc *more germanico* (s. 19–20).

8 K tomu srov. například první kapitolu shora Bollenbeckovy knihy.

exponoval na různých místech svého díla zejména G. W. F. Hegel (použil ho například pro překonání údajného Kantova fatálního „rozdvoreni člověka a světa“, a později také pro charakteristiku jedné historické figury „sebevývoje ducha“).⁹

Také pro Patočku – v intenci německé romantiky a klasiky – vzdělání znamenalo nejen ospravedlnění (individuální, skupinové a národní) identity a základ svébytnosti národní tvorby, případně možnost kritiky jejich nedostatečných podob, zároveň ale poukazovalo i na zvláštní způsoby a možnosti faktického i symbolického zespoličnění, které jsou dokonce s to generovat společenskou skutečnost, a tak dávat konečnou podobu historickým realizacím prakticko-společenských a nacionálně kulturních snah a zájmů. V době svého exponování v před- a pomnichovské době koncept vzdělanosti Patočkovým poukazem na jeho osvícenský původ a evropsky univerzální nárok navíc získával konotace, v romantice původně neobsažené. V situaci opakujícího se ohrožení existence národa bez státu by ho dokonce bylo možné číst jako kriticky pročištěný a povýšený obsah tehdy obnovovaného konceptu Masarykovy „nepolitické politiky“, jejíž součástí ostatně byl požadavek „vzdělávání národa“ už od dob Havlíčkových. Obsahově bohatý ediční komentář (s. 381–385) k *České vzdělanosti* v Evropě svými poukazy na přijetí textu i dějiny jeho působení tuto myšlenku (dobově kompenzační intence vzdělanosti místo politiky) mimoděk potvrzuje.

Záměr editorů odkazovat „vzdělanost“ jen do kontextu umění váže ve svých důsledcích celý koncept poněkud jednostranně na německou klasiku (třeba jejíž ideál „Bildungsromanu“ je bez obecnějšího pojetí „vzdělání ducha“ nesrozumitelný), by však vyžadoval zvláštní výklad, nehledě na to, že jejich prezentace tohoto tématu v dvojsovkuzce *Umění a čas* zastírá dobovou aktuálnost obou (shora zmíněných) Patočkových textů i jejich orientaci na problematiku moderního češství a otázky národní a politické identity.

Ještě silnější pochyby je asi možné pocítovat v souvislosti se zařazením eseje *Dvojí rozum a příroda v německém osvícenství*, který se poněkud vymyká z celku Patočkova díla a je výrazně historicko-filozofický. Naznačuje to obezřetnější přístup k tradicím německého myšlení a německého nazírání na svět, ve kterých podle Patočky bylo tehdy cosi zvláštního a svérázného, čímž se odlišují od každého jiného moderního myšlenkového snažení,¹⁰ a také větší důraz na evropské osví-

9 V *Základech filosofie práva* se shrnuje: „forma obecnosti, k níž se zvláštnost propracovala a vzdělala (...) [tvoří] (...) tu schopnost rozvažování, že se zvláštnost stává pro jedinečnost opravdovým bytím pro sebe a tím, že dává obecnosti naplňující obsah a její nekonečné sebeurčení, je sama v mravnosti jakožto nekonečně pro sebe jsoucí, svobodná subjektivita. To je stanovisko, které prokazuje vzdělání jako imanentní moment absolutna a jeho nekonečnou hodnotu.“ – G. W. F. HEGEL, *Základy filosofie práva*, Praha 1992, s. 224.

10 J. PATOČKA, *Umění a čas*, díl 1, s. 81.

cenství a racionalitu moderní vědy, případně i na nenahraditelnou svébytnost národního. Nehledě na dobově kritický podtext celé argumentace o soupatřičnosti mezi pojmy rozum, pravda, jsoucnost a svět, nutně distancovaný od kultivací iracionálna v nacionálně-socialistické ideologii i od malodušně oportunních postojů převažujících doma. Zařazení tohoto eseje mezi statě o umění proto rozhodně není ani přesvědčivé, ani srozumitelné.

Dá se tedy konstatovat, že příliš široké a obsahově neurčité pojetí tématu *Umění a čas* nevyhnutelně a zároveň nekoncepčně oslabilo obsah následujících obou svazků *Čechů* (a možná i některých dalších připravovaných svazků), důležitých a zajímavých zejména pro české historiky a literární vědce. Vedle Patočkových inspiračních recenzí české duchovní produkce z několika desetiletí, teoreticky zakotvených v jeho dodnes zajímavé úvaze *Něco o filosofickém referentství*, je z obsahu obou svazků „Češi“ navíc třeba připomenout zejména kompletní edici Patočkových textů k Chartě 77, důležitou nejen pro politology, a také v češtině poprvé zpřístupněné, shora zmiňované tzv. „lovaňské přednášky“ *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*, dále přednášku z roku 1969 k filozofii českých dějin a jejich smyslu, která se zdá zůstávat poněkud ve stínu Patočkova chápání dějin z *Kacířských esejů*, a také jeho statě o Masarykovi, Rádlovi a Bolzanovi, o českém obrození, národním programu a tradicích českého myšlení. Září z nich nejen stálice Patočkova chápání moderního češství, ale také jeho hledání alternativ a nakonec i jeho vlastní, stále výraznější směřování do oblasti praktické filozofie.

Miloš Havelka